

Parameters of the Knowledge and Thought in the Qur'an and Sunnah

Mehmet Yolcu
Inonu University, Faculty of Theology, Ankara / Turkey
E-mail: mehmet.yolcu@inonu.edu.tr

Abstract

The concepts related to knowledge and thinking in the Qur'an can be listed as, news, vision, foresight, consideration, thinking, feeling, opinion, remembrance, cognition, understanding, fiqh, ingenuity, consciousness, true knowledge. The original view of the Qur'an in terms of science and thinking comes to light only when the conclusive area of these words is clearly explained. Since the beginning, one of the most important issues that Islamic thinkers have been focusing on is the "knowing". The source of the most valuable data on this subject is the Qur'an. The most famous messages of the Qur'an on this subject are: "Say: Oh, my Lord! Increase my knowledge". (20/114); "Say: Is it possible anyway that the ones who know are the same with the ones who do not know?" (39/9); "Allah increases the degrees of those who believe and those who are given knowledge". (58/11); "Among his worshipers, only the ones who have knowledge are afraid of Allah" (35/28). From the perspective of the Qur'an, the biggest enemy of knowing and thinking is to be based on ignorance and presumption.

In Sunnah, which is an explanation and application of the Qur'an, it is focused on knowledge and thinking issues and important warnings appear in about avoiding from ignorance and supposition.

In this article, the main principles of science and thinking which were put forward by both the Qur'an and Sunnah, were discussed and analyzes on "ignorance and presumption" which are considered as the enemy of these two were carried out. In short, it is reached a conclusion that Islam gives importance to knowledge and thinking and the things which will confront them are wished to be removed.

Keywords: Knowledge, Thinking, Qur'an, Sunnah, Ignorance, Presumption.

Kur'ân Ve Sünnette İlim Ve Düşünmenin Parametreleri

Özet

Kur'ân'da bilgi ve düşünme ile ilgili kavramlar "haber, ru'yet, basîret, tezekkür, tedebbur, hiss, fikr, teakkul, idrâk, fehm, fiqh, marifet, şuur, yaqîn" şeklinde sıralanabilir. Kur'ân'ın ilim ve düşünmeye yönelik kavramlara orijinal bakışı ancak söz konusu kelimelerin küllî delâlet alanı açık bir şekilde izah edilince ortaya çıkar. İslam düşünürlerinin başlangıçtan beri, en fazla üzerinde durduğu önemli konulardan biri de "bilmek"tir. Bu konuda en değerli verileri sağlayan kaynak ise Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân'ın bu konuda en ünlü mesajları şunlardır: "De ki: Ey Rabbim! İlmimi artır." (20/114); "De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (39/9); "Allah içinizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir." (58/11); "Allah'tan kulları içinde ancak ilim sahibi olanlar korkar." (35/28). Kur'ân açısından bilme ve düşünmenin en büyük düşmanı ise cehalet ve zan'na dayanmaktır.

Kur'ân'ın bir izahı ve uygulaması olan Sünnette de ilim ve düşünme konuları üzerinde durulmuş ve cehalet ile zandan sakınılması konusunda önemli uyarılar yer almıştır.

Bu makalede hem Kur'ân hem de Sünnet tarafından ortaya konan ilim ve düşünme konularındaki ana ilkeler ele alınmış ve bu ikisinin düşmanı olarak gösterilen "cehalet" ve "zan"na yönelik tahliller yapılmıştır. Sonuçta İslam'ın ilim ve düşünmeye önem verdiği, bunların önünü kesecek şeylerin de bertaraf edilmek istediği kanaatine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İlim, Düşünme, Kur'ân, Sünnet, Cehalet, Zan.

GİRİŞ

İslam'ın ilkeleri ve temel prensipleri her zaman ve her fırsatta ilmi ve düşünmeyi öne çıkarır. Her insan için bilmek ve düşünmek mutlak manada önemlidir. Bu nedenle insan herhangi bir adım atmadan önce mutlaka yeterli bir ilim seviyesinde olmalı ve bir süreliğine düşünmeli, mülâhazalarda bulunmalı ve eylemin akıbetini muhasebe süzgecinden geçirmelidir. Bu açıdan İslam dini, insanları evrendeki gerçekler, olaylar ve hareketler üzerinde düşünmeye davet eder (13/3-4, 16/11-17). Yüce Allah'ın yarattığı varlıklar üzerinde düşünmek, göklerin ve yerin işleyişine ve orada işleyen sisteme dikkat etmek, (3/191) özellikle kendi nefsi (varlığı, hayatı ve şartları) üzerinde muhakeme ve tefekkür etmek (10/24, 30/8) en kutlu ibadetlerden biri sayılmıştır. Kâinata yer alan her varlık üzerinde akıl yürütmek, kafa yormak, onun mantığını ve işleyiş düzenini idrak etmek için emek sarf etmek İslam tarafından en aziz beşeri ve insani eylem olarak gösterilmiştir (30/20-28).

Âlemlerin Rabbi Allah'ın kelâmı Kur'ân, müşriklerin "Kur'ân, Muhammed'in sözüdür" iddialarına karşılık, defalarca onlara meydan okumuş ve "eğer öyleyse onun bir benzerini siz de getirin" diye meydan okumuştur. Allah açıkça şöyle seslenmiştir: "Bütün insanlar ve cinler toplansa bile, Kur'ân'ın bir benzerini getirmeye muktedir olamazlar." (17/88). Muhataplar bu yolu değil, Kur'ân'a karşı kılıca başvurmayı tercih etmişlerdir. (Abdulkaki, 2014).

1. KUR'ÂN'IN İLİM VE DÜŞÜNMEYE ÇAĞRISI

Kur'ân'ın ilk emri "Yaratan Rabbinin adıyla oku" şeklinde tezahür etmiş "Oku; Rabbin en büyük onurlandırıcıdır; kalemle öğreten Odur; insana bilmediğini O öğretmiştir" diye devam etmiştir (96/1, 3-5). Öğrenme, bilme, düşünme konularında Kur'ân insanlığa birçok mesaj vermiştir. Bunların bazılarını burada bir göz atalım:

"De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?" (39/9).

"De ki: Ey Rabbim! İlmimi artır." (20/114).

"Allah içinizden iman edenlerin ve kendilerine ilim verilenlerin derecelerini yükseltir." (58/11).

"Allah'tan kulları içinde ancak ilim sahibi olanlar korkar." (35/28).

"De ki: Yeryüzünde dolaşın ve Allah'ın yaratmaya nasıl başladığını araştırın." (29/20).

"O inkârcılar, kendi kendilerine, Allah'ın gökleri, yeri ve ikisi arasındakileri, ancak hak ile ve belli bir sürede yarattığını hiç düşünmemişler midir?" (30/8).

"Bu itibarla insan neden yaratıldığına bir baksın." (86/5).

"De ki: Göklerde ve yerde nelerin var olduğuna bakın; zira ayetler ve uyarılar, iman etmeyen kavme fayda vermez." (10/101).

"Arkadaşlarında (Muhammed) delilikten hiçbir eser bulunmadığını, onun apaçık bir uyarıcı olduğunu hiç düşünmemişler midir? Göklerin ve yerin melekûtuna, Allah'ın yarattığı şeylere ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine hiç bakıp ibret almamışlar mıdır? O halde bundan sonra, daha hangi söze inacaklardır?" (7/184-185).

"(Ey Muhammedi) De Ki: "Size tek bir öğüt vereyim. O da, ikişer ikişer ve birer birer Allah için kalkmanız ve sonra da düşünmeniz. Neticede göreceksiniz ki, arkadaşınızda hiçbir delilik yoktur. O sadece, şiddetli bir azabın öncesinde sizin için bir uyarıcıdır." (34/46).

İlim ve hikmet, Allah'ın seçkin peygamberlerine verdiği en önemli nimetlerindedir (2/129, 151, 251, 269, 3/164, 4/54). Nitekim Kur'an-ı Kerim'in birçok ayeti buna önemle işaret etmektedir (4/113, 5/110, 62/2). Kur'an-ı Kerim; insanı, kendi nefsi, garip yaratılışı ve hassas oluşumu hakkında düşünmeye teşvik etmekte ve bununla insanı, tıp, fizyoloji ve patoloji gibi ilimlerde araştırmaya, nefsi etüt etmeye ve gizli sırlarını öğrenmeye sevk etmektedir (51/20-23). Nitekim nefsi bilmek, Allah'ı bilmeyi sağlamaktadır. (Necâti, 2017).

Kur'an-ı Kerim, tüm insanları bilmeye ve düşünmeye teşvik eder. Gerçeklere ve olaylara adam akıllı bir bakış açısıyla bakmalarını, üzerinde mülâhaza ve mütalaa yapmaları gerektiğini birçok yerde ifade eder. Özellikle kâinattaki fenomenler, apaçık gerçekler ve somut hakikatler üzerinde zihinsel faaliyette bulunmalarını tavsiye eder (16/68-69, 45/13, 59/21). Onun nazarında bilimsel düşünmenin, ilmi düşüncenin temeli ve esası mülâhaza ile başlar. Bunun ardından belge ve bilgi toplamak gelir. Doneleri ve bulguları tam olarak derlenip toplanan bir konuda insan artık sonuca gidebilir. İşin başındayken, duygusal veya akli verilere dayanarak sonuca gitmeyi hoş karşılamaz (45/17). Aksine işin başında tarafsız olmayı, araştırma ve inceleme boyunca boş bir zihinle işlemi sürdürmeyi önerir ve yönlendirilmiş veya şartlandırılmış bir zihinle inceleme yapmanın sakıncalarından söz eder. Sonuca veya sonuçlara varmak ancak inceleme, araştırma, bulgu ve belgeleri birlikte düşünüp değerlendirme aşamalarından geçtikten sonra mümkün olabilir (45/25, 57/9, 25, 65/11,). Elde edilen sonuç veya neticeleri hemen kabul etmekten de kaçınmak gerekir. Bunların sağlanması da yapılmalı, onların tutarlı, değişmez sabiteler

olduğu kesinlik kazandıktan sonra deklare edilmesini önerir. İlim veya bilim adına ikide bir fikir veya görüş değiştirmeyi hoş karşılamaz. İlimin kendine yakışır bir sebatı, bilimin kendisine uygun bir kaidesi olmalıdır. Günden güne değişen bir bilimsel fikir veya teori henüz emekleme aşamasında olan bir yaklaşımdır ve ilim adına savunulmamalıdır. Bununla beraber ilim adamı birtakım tahminlerde bulunabilir ve kendi zannı galibini ifade etmede cesur olmalı, çekingen davranmamalıdır.

Kur'an, işin başında eylemi okuma ile başlatmıştır (96/1). Bunu mutlak manada bugünkü "okuma" ile eşit biçimde anlamlandırmak hakikate tekabül etmeyebilir. Bu okuma kişinin baktığı bir yazıyı okuması olabileceği gibi, karşıdaki bir dağ, deniz, ırmak, orman üzerinde düşünmek manasına da gelebilir. Yağın yağmur, kar, dolu üzerinde düşünmek, esen rüzgâr, fırtına, tayfun ve hortum üzerinde zihinsel faaliyette bulunmak da bu "okuma" edimi içinde mülahaza edilebilir. Bir hücre veya atom üzerinde düşünmek, onlardaki gerçeklikleri görmeye çalışmak, onların iç düzenini keşfetmeye gayret etmek de bir çeşit "okuma" eylemidir (3/191).

Hem okuma, hem bakıp ders ve ibret almak için düşünme hem de zihinsel edimler içinde devinme Kur'an'ın ilk adımlarından itibaren dikkat çektiği ve üzerinde dönüp durduğu konulardır. Bu nedenle onun terbiyesinde yetişen insanlar ve Müslümanlar bilgiye ve ilme karşı ruhen ve fikren açıklık hissetmişlerdir. Bu özellikle Kur'an'ın onlara hissettirdiği bir açıklık veya susamışlıktır. Bu duygu ve düşünceler onları bilimsel araştırma ve incelemeye sevk etmiş ve bu konuda çok ciddi deneyimler elde etmelerine yol açmıştır (Sezgin, 2008).

İslam dininin ilk dönemlerde hızlı bir biçimde yayılması sadece ihtida ve fetihlerle sınırlı değildir. O insanlığın zihinsel ve düşünsel alanda birçok açılımlar sağlamasına, akla hayale gelmeyen bilimsel keşiflerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Fetihlerin üzerinde çok zaman geçmeden bu cemiyetlerde gerçek manada bilimsel gelişmeler ve kalkınmalar zuhur etmiştir. Müslümanlar arasında bu müthiş ilmi ve bilimsel gelişmeler olurken bu esnada Doğu da Batı da bu sahalarda derin bir uykuda bulunuyordu. Hele Avrupa bu sırada koyu bir cehalet karanlığında yüzüyordu. Eğer 3-4 asır sonra buralarda ilim sahasında ve bilimsel açıdan kimi kıpırdamalar meydana gelmişse bu kesin olarak Kur'an'ın yaydığı ilim ve bilim nurunun Avrupa'nın yüzüne vurması sayesinde olmuştur. İslam ülkelerinden yayılan bilimin nuru Avrupa'ya kadar yayıldığında oradaki karanlıkları bertaraf etti; onlarda bilimsel düşüncenin ve deneysel araştırmanın ruhunu harekete geçirdi. Bu da 3-4 asır içinde gelişerek Avrupa'da modern bilimsel kalkınmaya zemin hazırladı.(Hunke, 1972).

Yüce Kur'an, insan aklına gereken ihtimamı göstermiş ve onu özgürleştirmek için elinden gelen tüm imkânları kullanmıştır. Ona göre özgür akıl, işin ilk adımdır. Henüz özgürlüğünü kazanamamış bir aklın insanlığa öncülük yapması beklenemez. Sağlıklı ve tutarlı düşünmesine tahammül edilemeyen bir zeminde aklın neşvünema bulması, kendisi, insanlık ve kâinat için çıkış ve çözüm yolları üzerinde çalışması beklenemez. Öncelikle sağlıklı düşünmenin önündeki engeller kaldırılmalıdır. Bu açıdan Kur'an, evveleminde taklitçilik ile mücadele etmiştir (2/170, 5/104, 7/28, 10/78). Bir görüş, düşünce, inanç sistemi veya tespit sırf öncekiler, atalar, büyüklerimiz tarafından ileri sürüldü diye doğru olamaz. Doğruluk ve gerçeğin kendisine mahsus kıstasları vardır. Bu ölçütler tarafından onaylanmayan yaklaşımlar, kim tarafından söylenirse söylesin ve ne kadar zaman önceden bizim atalarımız tarafından ileri sürülmüş olursa olsun, doğru kabul edilemez. Kur'an'a göre insanı diğer canlılardan ayırarak ona insanlık vasfı kazandıran, onun her tür düşünce ve eylemine anlam kazandıran ve ilahi emirler karşısında onu yükümlü ve sorumlu kılan akıldır (33/72). İslam düşünce sisteminde evren ve eşyanın künhüne vakıf olabilme gücüne sahip olan yegâne gücün akıl olduğu kabul edilmiştir. İlahi hakikatleri sezme, anlama, onlar üzerinde düşünme hep akla bağlanmıştır. (Abdulkaki, 2003).

Bütün bunlar göz önünde bulundurularak bir değerlendirilme yapılsa ve "Bu konularda Kur'an'ın önerisi nedir?" diye sorulacak olursa cevabı net olarak şöylece özetlemek mümkündür.

- 1-) Taklidin her türlüyle savaşmak gerekir.
- 2-) Kadim düşünce ve görüşlere körü körüne bağlılık kabul edilemez.
- 3-) Süzgeçten geçirilmeden ne eski ne de yeni herhangi bir görüş kabul edilebilir.
- 4-) Vehimler (kuruntular) ve hurafeler (asılsız inançlar) ile her zaman savaşılmalıdır.
- 5-) Hakikate ulaşmanın önünde engel olarak duran her şeyle mücadele edilmelidir.
- 6-) Öncüllerin doğruluğu teyit edilmeden hükme varmak, doğru karar verilse de, yanlıştır.
- 7-) Delillerin dakikliği ve sıhhati tecrübe edilmeden sonuca gitmek kabul edilemez.
- 8-) İslam'da yanlış olma ihtimali olan zan veya tahmine dayanarak karar vermek ilim ehline yakışmaz.
- 9-) Sahih delillerin desteklediği hakkı kabul etmek ve onun izinde gitmek önemli vecibedir.
- 10-) Kişisel veya duygusal şeylerin tesirinde kalan taraftarlık yanlıştır; ahlak ve etik dışıdır (Necâti 1989:144; 1987:134-143).

2. RESÛLULLAH (SAS) VE DÜŞÜNCEYE ÇAĞIRISI

Hız Muhammed (sas) ilke olarak Kur'an'ın tespit ettiği prensipleri kabul eder ve onların daha iyi anlaşılması ve yanlış yöne çekilmemeleri için özlü izahlarda bulunur. Onun görevi Allah'ın Mesajını anlamak, yaşamak ve anlatıp kavratarak yaşanmasına katkıda bulunmaktır. Düşünmek ve muhasebe etmek hem aklın hem de ilmen gerekli ve zorunlu bir insan edimidir. İnsan olan düşünmekten, aklını kullanmaktan, muhakeme ve mantıklı çıkarımlarda bulunmaktan uzak kalmaz.

Peygamberler de birer insan olduklarından düşünceye ve mantıklı hareket etmeye onların da ihtiyacı vardır. Hem kendi adlarına hem de temsil ettikleri ümmet adına akıllı, makul, mutedil, düşünen, muhakeme eden, muhasebeye önem veren insanların başında peygamberler gelir (5/110, 3/164, 43/63). Hiçbir peygamber düşüncesiz, akılsız, ölçüsüz hareket edemez. Muhasebeye en fazla önem veren insanlar peygamberlerdir. Bu nedenle düşünmeye teşvik etmek, bilinçsiz, düşüncesiz hareketten sakındırmak onların üstlendikleri misyonun gereğidir. Onlar daima insanların düşünmesini, hakikat ve olaylar üzerinde durmalarını, ciddi tetkik ve derin analizlerde bulunmalarını istemişlerdir. Özellikle Allah'ın ayetleri ve nimetleri üzerinde düşünmek, Onun ne kadar eşsiz ve orijinal bir yaratmayı gerçekleştirdiğini görmek için bilinçli, duyarlı bakmalarını teşvik ve tavsiye etmişlerdir (7/184, 10/24, 13/3-4, 30/8). Çünkü bu edimler insanın eninde sonunda kendisini ve evreni kavramasına yol açacak, kendini ve evreni doğru tanıyan ve doğru yerde konumlandıran insan için artık Rabbinin bilmek ve tanımak hiç de zor olmayacaktır. Bu açıdan peygamberler Allah'ın yarattığı varlıklar üzerinde düşünmeyi, onların hareket ve işleyişini idrak etmeye çalışmayı bir çeşit ibadet olarak tespit etmişlerdir (3/191).

Bu konuda Resûlullah'ın (sas) bazı mesajlarına bir göz atalım:

“Allah'ın yarattığı varlıklar üzerinde düşünün ama Allah'ın kendisi ve zatı üzerinde düşünmeye çalışmayın. Zira siz Onun değerini takdir edemezsiniz.” (Beyheqi: *Şu'abu'l-İmân*, Munzurî: *et-Terğîb ve't-Terhîb*).

“Bir saatlik tefekkür bir senelik ibadetten daha hayırlıdır.” (İbn Hibbân: *K. el-'Azame*, ed-Deylemî: *Musnedu'l-Firdevs*).

Bu ve benzeri hadisler sıhhat açısından pek makbul değildir. Yani hadis uleması açısından sıhhat şartlarına haiz olan rivayetler arasında yer almaz. Bununla beraber onları İbn Hibbân, Deylemî, Ebû Şeyh, Ebû Nuaym, Taberânî ve Beyheqi ile İmam Gazzâlî eserlerinde kaydetmişlerdir (Necâtî: 1989: 145). Sıhhat şartlarını taşıyan bir hadisi kim kitabına kaydederse etsin bu onun sıhhat şartlarını sağlayamaz. Ama bu tür rivayet Kur'an'ın temasına uygundur. Tespit ve mana yönünden Kur'an ile örtüşürler. Bu nedenle onların rivayet zincirinin mükemmel olmaması onların devre dışı bırakılması için yeterli sebep oluşturmaz (Gazzâlî: *İhyâ*: 4/423).

Buna göre insanlar ve Müslümanlar ne üzerinde düşünmeli ve ne yapmalıdır?

- 1-) Allah'ın ayetleri ve yaratışının orijinal özellikleri,
- 2-) Evrenin içinde hareket ettiği muhkem nizam ve sistem,
- 3-) Evrendeki bütün fenomenlere, olaylara ve hakikatlere hükmeden değişmez yasalar üzerinde düşünülmalıdır.
- 4-) Bu tür düşünce eylemleri kişiyi bu evreni yaratan ve idare edene iman etmeye yol açar.
- 5-) Resûlullah (sas) onun için Allah'ın (cc) yarattığı varlıklar üzerinde düşünmeyi tavsiye etmiş, Onun zatı üzerinde düşünmekten ise sakındırmıştır.
- 6-) Allah'ın zatı üzerinde düşünmek insan aklının kaldıracağı bir şey değildir. “Bu terazi bu sıkleti çekmez.” İnsan akli sınırlıdır. Onun kudretinin sınırlarını ihata edemez. Onu idrak etmek insanın sınırlarının dışında kalmaktadır. Zira Allah, eşi benzeri olmayan bir varlıktır. Hiçbir varlığa benzemez ve hiçbir şeyle kıyas edilemez. Bunun için akıl Onu idrak etmekten aciz kalır.
- 7-) İnsan akli genelde somut dünya içinde elde ettiği tablolar, veriler ve somut malumat içinde çalışır. Nasıl bir dünyada yaşıyorsa akıl ona göre gelişir. Zihin ve zekâ burada eğitilir ve bu şartlarda gelişmesini tamamlar.
- 8-) İnsan akli, düşünce kalıplarını, değer yargılarını, oluşturduğu kavramlarını ve soyutladığı küllî manalarını çevresinden alır. Onun faaliyet ve çalışma alanı budur. O ötelere geçemez. Sınırlarını zorlayıp erişilemez ve ulaşamaz olana el atamaz.
- 9-) İnsan akli kendisi için belirlenmiş sınırları tanımaz, aşkın olana uzanmaya çalışırsa, Allah'ın zatını düşünmeye başlarsa orada soyut kalmaz. Mutlaka elindeki somut tabloları kullanmaya kalkacaktır. Yani Allah'ı bir nesne, bir eşya veya bildiği bir varlık gibi düşünecektir. Eşi, benzeri olmayan Allah'ı somut dünyanın kıstasları içinde mülhaza eden insan ise eninde sonunda sapıklığa sürüklenecek ve kendisini felakete düşürecektir.

10-) Burada vurgulanan gerçeklerden biri de insan aklının belli bir sınırı olduğu ve onun bu sınırı geçmemesi gerektiği tespitidir. İnsan duyu organları sayesinde birçok alanda pek çok bilgi türüne ulaşma yeteneği olan bir varlıktır. O bu özellikleriyle maddi dünyanın her şeyi üzerinde düşünebilir ve bu somut dünya ile ilgili birçok gerçeğe ulaşabilir.

11-) İnsan akıllı fizik dünyanın dışına çıktığında ölçüleri değişeceğinden burada hakikati idrak edemez. Burada onun meseleleri kendi başına çözmeye çalışmak yerine Allah'a yönelmesi gerekir. Allah, sınırlarının farkında olan ve onları çiğneme eğiliminde olmayan insanın elinden tutar. Ona vahy veya ilahi ilham yoluyla doğruları gösterecektir. Bu konuda kendisini ilahi rahmetten müstağni addeden insan ise ne kadar düşünürse düşünsün, gerçeği ve hakikati bulamayacaktır.

12- Resûlullah (sas) düşünme konusunda kendisine düşen görevi yapan ve sınırını aşmayı haddinde duran akli takdir ve tebcil etmiştir. Onun el-Eşecc'e (Abdu'l-Qays kabilesinden) yönelik şu sözleri bunun açık delilidir: "*Sende iki özellik var ki, onları hem Allah hem de Resûlu sevmektedir: Yumuşak huyluluk ve sabır.*" (Muslim: 1987: İman 1/1).

Burada söz konusu edilen "hilm" akıldır. "Enât" ise acele etmemek ve sağlam tespitte bulunmaktır. (Nevevî: *el-Minhâc*).

13-) Akıl doğru yolda kullanıldığında sahibine pek çok hayır ve bereket kaynağı olur. Bu akıl sayesinde insan, hem Yüce Allah hem de Onun Resûlu tarafından sevilen bir kişi konumuna yükselebilir.

14-) Akıl, kendi sınırları içinde kalıp haddini aşmadığında kişiyi gerçeğe ulaştırır. Hakkın ve hayrın rehberi ve kılavuzu olur. Kişiyi hem kötü iş, hareket ve davranışlardan hem de şaşkınlık, sapıklık ve sapkınlık gibi zararlı tutum ve davranışlardan uzaklaştırır.

15-) Bu nedenle Resûlullah (sas) kendi arkadaşlarını düşünmeye, akla ve mantığa dayalı çıkarımlarda bulunmaya ve hüküm çıkarmada kıyası kullanmaya teşvik etmiş ve onların bu konularda yetişmeleri için kendilerini cesaretlendirmiştir. Mesela Muaz b. Cebel'i Yemen'e üst düzey yargıç olarak gönderirken: "Ne ile hükmedip karar vereceksin?" diye sorar. Muaz: Allah'ın Kitabında ne varsa ona göre hüküm veririm, cevabını verince, Resûlullah (sas): "Ya o hüküm Allah'ın Kitabında yoksa?" diye bir daha sorar. Muaz: Resûlullah'ın Sünnetine göre hüküm veririm, diye cevap verir. Resûlullah (sas): "Ya Resûlullah'ın Sünnetine göre hüküm yoksa?" diye sorar. O da şöyle cevap verir: "Kendi bilgi ve birikimine göre içtihat ederim." Bunun üzerine Resûlullah: "Resûlullah'ın elçisini muvaffak eden Allah'a hamd olsun" diyerek memnun olduğunu ifade eder (Tirmizî: 1998: Ahkâm 3; Ebû Dâvûd: 2009: Akdiye 11).

16-) Burada Resûlullah (sas), kendi ashabını hayat içinde karşılarında çıkacak meseleler konusunda eğitmektedir. Onları düşünmeye ve akli çıkarımlarda bulunmaya teşvik etmektedir. Şayet hayatta karşılarında Kur'ân ve Sünnette hükmü olmayan bir durum veya problem çıkacak olursa hemen içlerine kapanmamalı, onu çözüme kavuşturmak için çaba sarf etmelidirler. Bu konuda akıllarını ve akli çıkarım metotlarını kullanarak hakkında herhangi bir hüküm bulunmayan konularda karara varmalıdırlar. Şayet kişi o güne kadar karşılaşmamış bir mesele ile karşılaşır, tüm samimiyeti ve akli birikim ve dini bilgisini kullanır da bunlara uygun bir çare veya çözüm üretirse onu açıklıkla ilan etmekten çekinmemelidir. Bu tür bir metotla hüküm veren yargıçlar kendi içtihat ve reyleriyle hükme varma ve karar almada cesur olmalıdırlar. Tüm imkânlarını kullanan ve bütün şartlarını yerine getiren bir kişiye içtihat veya rey ile vardığı hüküm konusunda herhangi bir vebal olmaz. Aksine bu çabasının bir karşılığı olarak ahiret gününde sevap bile alacaktır.

17-) Sahih bir hadiste şöyle denmiştir: "Şayet bir hâkim, kendi içtihadıyla hüküm verir ve doğru karar verirse, ona iki kat sevap vardır. Hüküm verir ve doğru karar vermez de yanılırsa ona da bir kat sevap vardır." (Buhari: 7352; Muslim: 1716).

18-) Hangi dinde düşünceye bu kadar saygı duyulur? Yeni görüş ve düşüncelere karşı hangi din bu kadar açıktır? Hangi din, mensuplarını görüş ve karar vermede bu kadar serbest bırakmıştır? Bununla da yetinmeyerek onları daha fazla çalışmalarını için yüreklendirmiş ve cesaret vermiştir? Resûlullah (sas) hayatının her adımında bu özgürlükçü, fikre saygı ve düşünceye değer veren çizgisini dile getirmiştir. Onun bu konudaki temel tespitlerinden biri de şu şekilde ifadesini bulmuştur:

19-) "*Kim İslam dairesi içinde iyi bir uygulama başlatırsa, kendisine bu uygulamanın mükâfatı yanında o uygulamayı kendisinden sonra yapacak kişilerinin mükâfatının bir misli de verilir. Onların mükâfatından hiçbir şey eksiltilmez. Kim de İslam dairesi içinde kötü bir uygulama başlatırsa, kendisine bu uygulamanın günahı yanında o uygulamayı kendisinden sonra yapacak kişilerinin günahının bir misli de yüklenir. Onların günahlarından hiçbir şey eksiltilmez.*" (Buhârî: 7321; Muslim: İlim: 705, 1676, 2059, 2060).

Burada Resûlullah'ın (sas) yaptığı şey hem bir iyiliğe teşviktir, hem de kötülükten sakındırmadır. Buna göre şayet bir kişi düşünür taşınır ve Müslümanlara, insanlara hayırlı ve faydalı bir iş, davranış veya eylemde bulunursa, bu onun için o kadar değerli olur ki, onu yapanların toplam mükâfatı kadar ödülü

hak etmiş olur. Kıyamete kadar o iyiliği yapacakların mükâfatı onun hanesine de yazılır. Eğer bu bulduğu iş, davranış veya eylem, insanlara ve Müslümanlara zarar verecek bir şey ise, o zaman da vebalı o ölçüde ağır olur. Bu kötülüğü ondan sonra işleyeceklerin toplam vebalı kadar bir vebalı o da üstlenmiş olur. Kıyamete kadar o kötülüğü yapacakların günahının bir misli onun hanesine de yazılır. Bu sosyal hayatta gerçekten çok büyük bir tespittir. Kişi sadece kendi eyleminden ve yaptığından sorumlu olmakla kalmaz aynı zamanda öncülük ettiği, çığır açtığı, icat ettiği iş veya davranışın topluma mal olduğundan da mesul olur. İnsanlığın hayrına, toplumun yararına olan iş, eylem ve davranışlarda öncülük yapılması burada hem takdir edilmiş hem de yüreklendirilmiştir.

3. DÜŞÜNMEDE YANLIŞA SAPLANMA NEDENLERİ

Düşünmek mutlak manada takdir edilir. Düşünenle düşünmeyen bir değildir. Allah katında en değerli insanlar söz, davranış ve eylemlerini düşünerek uygulamaya koyanlardır. Düşünmeden, ölçüp biçmeden ve hesap kitabı önemsemeyen konuşmak, rastgele davranmak ve düşüncesizce iş yapmak nizam ve disiplin dini olan İslam ile bağdaşmaz. Yüce Allah bu konuda pek çok uyarıda bulunmuştur. Resûlullah (sas) da birçok defa düşünmede yanlış sevk eden unsurlara dikkat çekmiştir. Özensiz ve düzensiz hiçbir iş veya eylem hatadan arındırılmaz. Düşünme de böyle bir eylemdir. Sağlıklı düşünebilmek için birtakım ilkelere bağlı kalmak gerekir. İlkesiz ve prensipsiz düşünebilmek için sağlıklı bir metot izlemek lazımdır. Resûlullah (sas) ashabını düşünme, muhakeme, kıyas ve karara varma konusunda eğitirken nerede hataya düşebileceklerine de dikkat çekmiştir. Sağlıklı düşünmeyi engelleyen kusurlara dikkat etmelerini istemiştir. Düşüncelerinin makul, tutarlı ve salim olabilmesi için kimi tutum ve davranışlardan uzak durmaları gerektiğini dile getirmiştir. Düşünce, karar ve hüküm vermede hataya yol açan birtakım etkenlere dikkat etmelerini özellikle vurgulamıştır. Bunların birkaçına burada bir göz atalım:

3.1. Taklit Alışkanlığı ve Körü Körüne Bağlılık

Düşünme konusunda en büyük handikaplardan biri başkasının görüş ve düşüncelerini test etmeden kabul etmektir. Bu düşünce ve görüşlerin sağlıklı, tutarlı olup olmadığına bakmaksızın sırf onların atalardan, yakınlardan veya kendi çevresinden olanlar tarafından ileri sürülmüş olmasına yaslanarak kabul etmek ötelere gelen çok esaslı bir gelenektir. Bu genel veya töre kişinin gözlerini kör eder. Akıl ve zihnini yanlış yöne yönlendirir. Vicdan bu atmosferde etkisiz hale gelir. İnsan akılsız, vicdansız ve insan onuruna yakışmaz tutum ve hareket içine sürüklenir. Bu nedenle Kur'ân ilk muhataplarına öncelikle taklitten kurtulmaları gerektiğini hatırlatır. Atalarının yalan yanlış görüş ve düşüncelerini süzgeçten geçirmeksizin kabul etmelerinin felakete yol açacağını haber verir. Babaların, ataların görüş ve düşüncelerine sınıksız sarılmanın, onların putlara tapmaya yönelik inanç sistemi ve değer yargılarını sorgulamaksızın kabul etmenin büyük felaket olduğunu kavratmaya çalışır (2/170, 5/104, 7/28, 10/78, 21/51-70). Tüm insanların akıl ve zihinlerini düşüncesiz taklit bağlarından kurtarmaları gerektiğini hatırlatır. Özgürlük gönüllerde ve zihinlerde başlar. Akıl ve düşüncesi özgür olmayanın bedeni ve hayatı özgürleşemez. Demek ki ilk adım aklın ve vicdanın özgürleşmesidir. Kim olursa olsun körü körüne taklit etmek zarardır ve ziyandır (Necâti: 1987, 136-138).

Kur'ân tarafından öne konan düşünce ve tespitler Sünnet tarafından da desteklenir ve daha açık biçimde ifadesini bulur. Bu bağlamda Resûlullah (sas) da genel manada tüm insanları özellikle ashabını incelemeyen ve düşünmeksizin birtakım görüş ve düşünceleri körü körüne kabul etmekten sakındırmıştır. Hiç kimse düşünmeden ve araştırmadan herhangi bir görüşe sahip çıkmamalı ve ona destek vermemelidir. Bu tür bilinçsiz tutum ve davranışlar akıl ve ızan sahibi insanlara yakışmadığı gibi özellikle tahkik ve tetkik eden insanların başında gelen ehl-i imana hiç yaraşmaz. Mümin insanın tutum ve davranışları belli kıstaslara bağlıdır. O ilkesiz ve düşüncesiz hareket edemez. Bu konuda Resûlullah'tan (sas) şöyle bir tespit aktarılmıştır:

“İnsanlar iyilik yaparsa biz de iyilik yaparız, zulmederlerse biz de zulmederiz diyen (immealar) olmayınız. Aksine gönüllerinize şu ilkeyi yerleştiriniz: Şayet insanlar iyilik yaparlarsa siz de iyilik ediniz. Onlar kötülük yaparlarsa siz zulmetmeyiniz.” (Tirmizî: 2007, 4/364).

Burada söz konusu edilen “imma” (إِمَّة) karakteri herhangi bir görüş ve düşüncesi olmayan, belli bir inanç sistemi ve değer yargıları doğrultusunda hareket etmeyen tamamen mevcut havaya uyan ilkesiz ve düşüncesiz insanları tanımlamaktadır (Zemahşerî, Lübnan: 1/52).

Burada dikkat çeken ilke Resûlullah'ın (sas) çağrısı içinde yer alan manadır. Buna göre hak ile batılı, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü, güzel ile çirkini birbirinden ayırt edebilmek için sağduyu ve aklın kullanılmasıdır. Akıl ve sağduyu insanı eninde sonunda hakka ve hayra ulaştıracaktır. Hakikat veya gerçek düşünce sonucunda ulaşılabilecek olan bir hedeftir. Heva hevese uymak, başkası tarafından kotarılan görüş ve düşüncelere tav olmak, başkasını körü körüne taklide teşne olmak onurlu insana, ehl-i imana

yakışmaz. Onlar için kayda değer görüş ve düşünceler tutarlılık testinden geçen ve akliselim tarafından onaylananlardır. Görüşlerin sıhhatinden emin olunmadan, eylemin tutarlı ve sağlıklı olduğuna tam kanaat getirmeden herhangi bir düşünce veya eylemi taklit etmek, kabul edip benimsemek insanlık şerefine yakışmaz.

3.2. Kuruntu ve Hurafelere Bağlılık

Nasıl ki Kur'an asılsız vehimler ve kuruntularla mücadele etmiş ve hurafelerin kökünü kazımak istemişse, aynı şekilde Sünnet de bu tür asılsız ve temeli olmayan görüş ve yaklaşımlarla sonuna kadar savaşmıştır. Bizzat Resûlullah (sas) ve onun etrafındaki sahabe bu konuda daima hassas davranmış ve bu tür görüş ve düşüncelerin her tür tezahürüne karşı mutlak manada engel olmuşlardır. Söz gelimi Resûlullah'ın (sas) oğlu İbrâhîm küçük yaşta vefat etmiştir. Doğal olarak bir baba olan Hz. Muhammed buna çok üzülmüştür. Onun yaşamasını çok istemiştir. Tam bu esnada bir Güneş tutulması olayı zuhur etmiştir. Zihinleri vehim ve hurafelerle yönlenmeye müsait kimi insanlar: “*Güneş, İbrâhîm'in ölümü nedeniyle tutulmuştur*” şeklinde bir yaygara koparırlar. Hadiseyi uzaktan izleyen Resûlullah (sas) gelir, işe müdahale eder ve şu meşhur tespitini dile getirir:

“*Güneş ve Ay, Allah'ın ayetlerinden iki ayettir. O ikisi ne bir kişinin ölümü ne de hayatı için tutulmazlar.*” (Muslim: Salât: 445).

Burada Güneş ve Ay tutulması hakkında sağlıklı bilgisi olmadığı halde kimi temelsiz yorum ve anlamlandırmalara kalkışan cahil insanların saf zihinleri saptırmalarına izin verilmemiş, bu iki muhteşem ayetin Allah'ın kudretini gösteren alametler, deliller olduğu, insanların onlarla zihin ve gönül açısından ilahi kudrete doğru yönlendirildiği gerçeğine parmak basılmıştır. Bu vesileyle Resûlullah (sas) ashabına bir konuşma yapmış ve onları bu konuda sağlıklı bilgilerle donatmıştır. Buna göre ne Güneş ne de Ay dünyada meydana gelen bir olayla alakadar olur. Onlar Allah'ın evrene koyduğu sabit yasalara bağlı hareket ederler. Bu hareketleri yasaya bağlı olduğundan değişmez. Bir insanın ölümü veya hayatı onların hareketini etkilemez. Dünyanın kendisine mahsus yasaları vardır, orada geçerli olan Güneş ve Ay için geçerli olmaz.

Bu ilkeleri doğru kavrayan ve zihin ve gönül dünyasını Kur'an ile mamur hale getiren Resûlullah (sas) da hayatı boyunca boş inanç ve düşüncelerle amansız mücadele etmiştir. Kuruntular ve hurafeler daima onun hedef tahtasında olmuştur. Buna bağlı olarak o, sihirbazlık, arrâflık, kâhinlik, uğursuzluk düşüncesi ve yıldızların insan hayatı üzerinde kimi tesirleri olduğuna dair kimi görüş ve yaklaşımlarla kıyasıya didişmiştir. Zira bu tür yaklaşımlar ve asılsız anlamlandırmalar hakikatle örtüşmez ve bir tür zihin iğfalinden başka bir mana taşımaz. İnsanları gafletten uyandırmak, hurafe ve asılsız düşünce ve görüşlerden arındırmak ise tüm peygamberlerin en başta gelen görevlerinden biridir. Onun bu konuda nasıl bir tutum izlediğini ve ne tür bir tavır takındığını şu sözlerinden anlamak mümkündür:

“*Kim bir kâhine veya arrâfa gider de onun söylediklerini tasdik ederse, Muhammed'e gelen vahyi inkâr etmiş olur.*” (Ahmed: 2001: 2/429 Ebu Hureyre: 16638).

Kâhinlik (الكهانة): Gaipten haber verme mesleğidir. Geçmişte meydana gelmiş ama şimdi kimsenin hakkında bilgisinin olmadığı olayları bir zan ile haber işidir. Yani bu dünyanın sabit yasa ve kuralları dışında başka bir yolla gelecekte haber verme işidir (Râğıb: 2017: 878)

Arrâflık (العرافة) ise: Birtakım öncüller ve sebepler kullanmak suretiyle gaipten haber vermeye çalışmaktır. Zanna dayanarak gelecekle ilgili haber veren kişiye arrâf denir (Râğıb: 2017: 878). Bu da yıldızların hareketlerine bakarak gelecekle ilgili birtakım bilgiler elde etme ve sırlara erme iddiasıdır. Buralarda meydana gelen hareketlerin yeryüzünde kimi tesirlerini tespit etme ve onlardan zarar görmeyi önleme, fayda görmeyi sağlama iddiasına dayanmaktadır. Yani bu, yıldızların insan hayatı üzerinde tesiri olduğunu iddia edenlerin meşgul oldukları bir sahadır. Onlara göre insanın mutluluğu veya bedbahtlığı, zenginliği veya fakirliği yıldızların onların hayatına tesiri sayesinde gelişmektedir. Bu bir çeşit kâhinlik ve sihirbazlık sayılmıştır. İslam'da ne bir aslı ne de temeli vardır.

Bir başka tespitinde Resûlullah (sas) şöyle buyurmuştur:

“*Kim yıldızlardan bir ilim elde ettiğini düşünürse, o sihirde bir parça elde etmiş demektir. Ne kadar fazla alırsa o kadar fazla sihir almış olacaktır.*” (Ebû Dâvûd: 3905; İbn Mâce: 3726).

Falcılık, uğursuzluk yaklaşımı ve yıldızname kültürü cahil ve bilinçsiz toplumların rağbet ettiği asılsız, temelsiz tutum ve davranışların ortaya çıkardığı, uçkâğıtçı, düzenbaz ve gözbağcılık ile uğraşan kişilerin meşgul olduğu bayağı meşgalelerdir. Bir din veya düşüncede yer edinmeleri düşünülemez.

Astroloji ile astronomi elbette farklı eğilimler ve çok ayrı sahalardır. Birincisi indi, asılsız, el ve zekâ becerilerine dayanırken, ikincisi kendisine mahsus metodik bilimsel ilkeleri bulunan ve bilimsel düşüncelere dayanmaktadır. Bu nedenle İslam birincisine sert biçimde tepki gösterirken ikincine gereken

tüm desteği vermiştir. Sahanın en büyük bilim ve teknik öncülerini asırlarca Müslümanlar temsil etmiştir (Nedîm, 2017).

Ne gariptir ki, pozitivism, maddecilik ve materyalizmin egemen olduğu 19-21. asırların modern toplumlarında bu tür şaklabanlar ve soytarılar da yer bulabilmektedir. Hakikate tekabül eden kimi düstur ve prensipler mütemadiyen yadsınırken boş inançlar ve temelsiz görüşler terviç edilmektedir.

Kur'ân ve Sünnet tarafından gerçek ilmi ve bilimsel eğilimler desteklenip önlerindeki engeller düzenli biçimde ortadan kaldırılırken, bilim imajında düzenbazlık ve şarlatanlık yapma ise esaslı biçimde dışlanmış ve bertaraf edilmiştir. Asırlarca İslam toplumunda sihirbazlık, gözbağcılık, şaklabanlık ve şarlatanlık insanların gözünde en adi meslek şeklinde algılanmış ve bu işle iştigal edenler bayağı insanlar şeklinde değerlendirilmiştir (Karadâvî: 1984, 544-55).

Bu, Kur'ân ve Sünnet'in öncelikle Müslümanlara dolayısıyla da tüm insanlara kazandırdığı temel gerçekler sayesinde gerçekleşmiştir. Resûlullah bizzat kendisi her tür zihinsel kuruntu ve düşünsel hurafeye savaşmıştır. Onun başlattığı bu savaşın amacı öncelikle ashabinin akıl ve zihinlerini bu tür asılsız şeylerin tesirinden kurtarmak ve onları özgürce düşünen akıl ve zihinlere kavuşturmaktır. Öncelikle ashabinin sağlıklı düşünmesini sağlamayı hedefliyordu. Akıselim, fikr-i selim ve ruh-i selam ile hayata, insan ve tabiata bakmalarını istiyordu. Hiçbir şeyi zayi etmelerini ve boşa emek çekmelerini istemiyordu. Onun yola koyduğu zihinler ve gönüller çok geçmeden yeryüzünde eşsiz bir medeniyet inşa ettiler. İslam uygarlığının yanında emsali görülmemiş bir İslam medeniyetini kurdular. İslam ve Müslümanların bilimsel kalkınma hamlesi bundan sonra gün yüzüne çıkmıştır. Zira Resûlullah ve sahabesi bunun zeminini hazırlamış ve onun gelişmesi için tüm şartları oluşturmuş, önündeki bütün engelleri bertaraf etmişlerdi (Nedîm, 2017).

3.3. Şartlar Tamamlanmadan Karar Verme

İnsan her zaman iyilik ve kötülüğü tefrik etmek için gereken çabayı göstermeye gönüllü olmaz. Çünkü *“insan doğası gereği çok acelecidir”* (Kur'ân: 17/11). Ayrıca yaratılış icabı da aceleyle irtibatlı bulunmaktadır. *“İnsan aceleden yaratılmıştır. Size ayetlerimi göstereceğim; acele etmeyin.”* (Kur'ân: 21/37).

İnsanlar, özellikle deneyimsiz olanları, her işi aceleye getirirler. Eğer insan bilimsel ve mantıksal düşünme konusunda deneyimsiz ise, en ufak bir işareti baz alarak tez elden sonuca ulaşmak ister. Hâlbuki karar vermek ve genel sonuçlara ulaşmak birçok işaretin, küçük delillerin hep aynı istikameti göstermesi gerekir. Sağlıklı bir hükme ve tutarlı bir sonuca ulaşabilmenin yolu birçok delili görmek, incelemek, değerlendirmek ve bunların hepsinin gösterdiği yöne doğru ilerleyerek kanaatlerini pekiştirmek ve görüşünü ondan sonra tespit etmekten geçer. Akıselim ve ilkeler tarafından desteklenen bir karar veya hükme ulaşmak isteyen sabırlı olmak, teenni ile hareket etmek ve durmadan çalışmak zorundadır. Bu tür şartlara uymadan hemencecik karar vermeye meyledenlerin geneli işin sonunda yanıldıklarını görürler. Şayet hüküm ve karar başkasının canını veya malını ilgilendiriyorsa bu işlemleri daha da titiz biçimde yapmak gerekeceği izahtan varestedir.

Özellikle Kur'ân, tüm şartlar oluşmadan bir şey ve olay hakkında karar vermektен ve hükme varmaktan herkesi kesin biçimde sakındırır. Çünkü burada şartlara riayet etmemek kesin biçimde hataya düşmekle eşdeğerdir. Kesin hataya düşmektense acele etmemek ve sabırla işin rayında gitmesini, doğal sürecini tamamlamasını beklemek evla değil midir? Bu konuda Kur'ân'a kulak verelim:

“Bilmediğin şeylerde karar vermektен sakın. Çünkü kulak, göz ve kalp da her yaptığından sorumludur.” (Kur'ân: 17/36).

“Onların çoğu zandan başkasına uymazlar. Hâlbuki zan, hakikat konusunda hiçbir fayda sağlamaz. Allah, onların ne yaptığını çok iyi bilmektedir.” (Kur'ân: 10/36).

Demek ki sağlıklı bilgiye ulaşmadan karar vermek sakıncalıdır. Zanna dayanarak hüküm vermek de öyledir. Hüküm ve karar için kesin delil, belge, bulgu olması zorunludur. Bunlara dayanmayan kararlar hakikate tekabül etmez, askıda kalır; sahibini vebal altına sokar.

Her ne kadar “zan” (ظن) Kur'ân'ın bazı yerlerinde kesin bilgi (Kur'ân: 2/230, 38/24), anlamında kullanılsa da, çoğun zaman kuşku, şüphe (Kur'ân: 45/32) ve töhmet (Kur'ân: 33/10) manasına gelmektedir ve sonuncu anlamları daha fazla yaygınlık kazanmıştır (Mukâtil: 2016, 396-397). Bu nedenle zan kimi zaman ilmin karşıtlığı, ilmin aleyhine bir manaya işaret eder. Zan ile elde edilen kanaat, görüş veya karar değişebilir, ilimde ise sebat vardır; değişmez (Askerî, 129).

Resûlullah da bu meseleyi teyit ederek insanların bilmedikleri konularda konuşmalarını yasaklamıştır. Bu konuda dikkatli uyarısı şöyledir:

“Bir adamın bilmediği şeyleri konuşması yakışık almaz.” (Buhârî, Menâqibu'l-Ensâr: 3823).

Bunun yanında Allah Resulü, ashabını ve bütün Müslümanları kesin bilgi düzeyine çıkmayan sırf tahminlere dayalı, hem doğru hem yanlış olma ihtimali bulunan görüş ve kanaatlerle iş görmekten sakındırılmıştır. Zira bu tür düşünceler ve kararlar bilimsel değer ifade etmez ve hakikati temsil etme gücüne sahip değildir. Bu konuda uyarısı öze şöyledir:

“*Sizi zanna dayalı iş ve görüşlerden sakındırırım. Zira zan, sözün en yalan olanıdır.*” (Buhârî: 6606 ve 6064. Ayrıca Muslim, Malik, Tirmizî ve Ahmed tahrirci).

Burada Resûlullah, zannı: “sözlerin en yalanı” diye tanımlamıştır. Bundan maksadı insanları özellikle sahabeyi ve Müslümanları bu tür tutum ve davranışlardan tiksindirmektir. Bunun yanında onları sözün en doğrusuna ve gerçek olanına doğru teşvik etmek istemiştir (Râğıb, 2017). Buna göre insanlar bilmedikleri konulara burunlarını sokmayacak, kesin deliller tarafından desteklenmeyen zanna ve tahmine göre hareket edemeyeceklerdir. Yani herkes söylediği sözün hakikat ve doğru olduğundan emin olmaksızın herhangi bir görüş veya düşünceyi ortaya atamayacak ve onu uluorta savunamayacaktır. Öncelikle yapılması gereken hakikati aramak ve doğru olanı bulmaya çalışmaktır. Bu konuda kendisine düşen yükümlülüğü yerine getirmeden kulaktan dolma veya tahmin kaynaklı görüş ve yaklaşımlara yer vermek hem vebaldır hem de Müslümanın şahsiyetiyle bağdaşmaz.

Bu konuya başka açıdan destek veren sözlerden biri de şöylece özetlenebilir:

“*Kim ilme dayanmaksızın fetva verecek olursa, fetva verdiği kişinin günahı da onun boynundadır.*” (Ebû Dâvûd ve İbn Mâce tahrirci).

Burada söz konusu olan “fetvâ” kavramı sadece ibadet ve dini ahkâma yönelik görüş beyan etmekten ibaret değil aynı zamanda içtimai, iktisadi ve siyasi tüm alanlarla ilgili görüş ve kanaat belirtmeleri de kapsamaktadır. Özcesi, bu tür hadislerde insanların hayatlarında belli bir yeri olan özellikle onların günlük hayatlarında çok önemli olan konularda fetva vermek, görüş ileri sürmek ve hüküm çıkarmak kesinlikle ve açık bir dille yasaklanmıştır. Bunun nedeni cehalet ve deneyimsizliktir. Kişi ahkâm kestiği konuda yeterli bilgi ve donanıma sahip değilse, hüküm vermeye yetecek kadar delile sahip bulunmuyorsa, bu yetki ondan alınmış sayılır. Kimse fetva ve hüküm vermekten alıkonamaz ancak herkes yaptığı işin şartlarına uymak durumundadır. Hem işi yüklenmek hem de sorumluluktan kaçmak akıllıca ve mutedil bir davranış olarak kabul edilemez. Herhangi bir görüşü savunan, bir karar veya fetva veren onun arka planından haber olmalıdır. Gereken delillerini ortaya koymalıdır. Meseleyi ilmi açıdan ispata hazır olmalıdır. Meselenin kültür zemininden, delillerinden ve mantığından bihaber olan birinin sözüne, görüş ve düşüncesine itibar edilmez. Cehalet, imanın en büyük düşmanıdır. Bilinçsizlik, İslam için en büyük felakettir. Müslüman asla cahil olamaz ve asla bilinçsiz hareket edemez. Onun Kitabında “uydum kalabalığa” diye bir temel veya istinat duvarı yoktur. Hz. İbrahim, Hz. Musa ve Hz. İsa gibi olmak esastır. Kalabalığa ve iktidara rağmen hakka ve doğruya bağlı kalınacaktır. Devlet veya millet için hakikat örtbas edilemez. En güçlü olan hakikattir, adalettir, insaftır ve doğruluktur. Gerçeklik can pahasına ilan edilecek ve ölümüne savunulacaktır (Kur’ân: 3/5, 5/27, 20/70-72, 21/66-70, 26/46-51).

Resûlullah (sas) bu yasağı koyarken meseleyi dar kapsamlı tutmamıştır. Bu iş bir fetva veya hüküm verirken onun sağlıklı olduğunu gösteren deliller olmaksızın fetva veya hüküm vermekle sınırlı değildir. Cehalet ve bilinçsizlik kokan her tutum ve davranış sakıncalı görülmüştür. Bu iş o kadar ileri gider ki, bir kişinin görüşünü kabul etmek ve onu başkalarına aktarmak bile kesin delille desteklendikten sonra ancak mümkün olur. Bundan önce onu ne kabul etmek ne de başkasına aktarmak doğru olur. Bu konuda Ebu Mes’ûd’un tespiti çok doğrudur. “*Siz Resûlullah’tan (sas) zaamû (زعموا) hakkında bir şey duyduunuz mu?*” sorusuna şöyle cevap vermiştir: “*Adamın en kötü bineği odur.*” (Ahmed: 4/119, 5/401 Ebû Mes’ûd veya Huzeyfe’den).

Bu hadiste de başkasından duyulan sözün sağlıklı olup olmadığı iyice tespit edilmeden kabul edilmesinin birtakım sakıncalarından bahsedilmiş olmaktadır. Pek çok insan duyduğu her şeyi doğru kabul etme ve onları birer hakikat gibi aktarma eğilimindedir. İlim ve iman ehli insanlar ise bu çizgiden uzak durmalıdır. Çünkü ortalık laflarını araştırıp incelemek, tetkik edip sağlamasını yapmadan kabul etmek piyasadaki birçok yalan yanlış şeyi kabul etmeye kapı açar. Hâlbuki ehli iman duyduğu haberi akıl ve mantık süzgecinden geçirmek, temel hakikatler ve gerçeklerle örtüşüp örtüşmediğini test etmekle mükelleftir. Onu tahkik edip sıhhati tebeyyün edince kabul edip gereğini yapmakta bir sakınca yoktur (Kur’ân: 4/94, 49/6).

3.4. Düşüncenin Netlik Kazanması İçin Diyalog ve Tartışmanın Önemi

Her insan kendi başına birtakım görüş ve düşüncelere ulaşabilir. Bazı hüküm ve kanaatlere ulaştığında bunları dondurmaması gerekir. Düşüncesinin netlik kazanıp apaçık ortaya çıkması için onun ziddını savunan veya farklı düşünen kesimlerle diyaloga girmesi, görüşlerinin test edilmesi için birçok müzakere ve tartışmaya kulak vermesi lazımdır. Kendisinin hakikate ulaşmasını engelleyen hata, yanlış ve idrak

yetersizliklerini aşması için görüş ve düşüncelerini ilgili uygun yerlerde test etmesi icap eder. “Ben araştırdım, inceledim, gerçek budur” şeklindeki ham tutum ve davranışlardan sakınmayan kendi açığını göremez, yaklaşımındaki boşluğu fark edemez. Hâlbuki “*barika-i hakikat müsademe-i efkârdan doğar.*” Yani farklı düşünceler birbiriyle temas edecek ve onların sayesinde hakikat gün yüzüne çıkacaktır. “*Ümmetimin ihtilafı rahmettir*” sözü belki bu açıdan tartışmaya açılabilir.

Yüce Allah belki de bu nedenle Resulün (sas) ashâbı ile müşavere yapmasını tavsiye etmiştir. Bu bağlamda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:

“*Allah'ın (kalbine yerleştirmiş olduğu) sevgiden dolayıdır ki, sen onlara yumuşak davrandın; eğer kaba, katı yürekli olsaydın, etrafından dağılıp giderlerdi. O halde onları affet ve onlar için (Allah'tan) bağışlanma dile; (yapacağın) işlerde onlara danış! (Bir işi yapmaya) karar verdiğin zaman da, Allah'a güven; çünkü Allah kendisine güvenenleri sever.*” (Kur’ân: 3/159).

Burada Allah Teâlâ kendi Resulünü bile kendi başına karar almayı değil, son sözü söylemeden önce sahabesiyle istişare etmesini öneriyor. İstişarede herkes kendi görüş ve düşüncesini özgür biçimde dile getirir. Farklı hatta zıt görüşler de ortaya çıkabilir. Bu istişare esnasında kimi münakaşalar ve diyaloglar da söz konusu olur. Böylece problem birçok açıdan gün yüzüne çıkar. Her açıdan netleşir. Ana hatlar ve temel nosyon gözler önünde canlanır. Bu süreçte yeni görüşler de ortaya çıkabilir. Sorunlar ve sorular değişik açılardan ortaya konur ve çözüm yolları aranır. Kimi cevaplanması gereken sorular istişare zemininde kendiliğinden ortadan kalkabilir. Böylece soruna gerçekçi bir çözüm bulunabilir.

Resûlullah’ın (sas) en önemli sünnetlerinden biri her fırsatta sorunları ashâbıyla istişare etmektir. Bu onun çok önemli konularda hiç şaşmayan sünnetidir. Mesela o Bedir Savaşına karar vermeden önce ashâbıyla istişare etmiştir. Bu işe Muhacirlerin taraftar olmasıyla yetinmemiş, özellikle Ensâr’ın da işin içinde olmalarını istemiştir. Onlar da uygun gördükten sonra kararını kesinleştirmiştir. Onun Savaş Meydanı konusunda da ashâbıyla istişare ettiği bilinmektedir. Kimi zaman istişare sonucu kendi görüşüne ters gelse de çoğunluğun görüşünü tercih etmiştir. Bunun yanında savaş bitince Kureyş’in esir alınan adamlarına ne yapılması gerektiğini de danışmıştır. Bazen de kararını azınlıkta kalan kesimin görüşüne uygun vermiştir. Ayrıca Hendek Savaşı konusunda da onlarla müşavere etmiştir. İstişare neticesinde ortaya çıkan görüşü benimsemiş ve Selâm-ı Farisi tarafından önerilen şehrin etrafına hendek kazılması fikrini uygulamaya koymuştur (Seyyid: 1987, 103-105).

İstişare Resûlullah’ın sırf kendisi tarafından uyguladığı bir prensip değildir. O, hayatının her fırsatında sahabesini de istişare etmeye alıştırmış ve onları bu konuda çokça yüreklendirmiştir. Bu konuda genel geçer ilkesi şöyledir:

“İstihâre eden mahrum kalmaz, istişâre eden pişman olmaz.”(Munâvî: 1356, 5/442).

İstihâre (استخارة) : Bir işin başında Allah’tan hayır talep etmektir. Yani seçme ve karar işini Allah’a bırakmaktır. Eğer bir kişi işinin başında Allah’ın onu hayırlı kılmasını dilerse Allah onun umudunu boşa çıkarmaz. Mahrum kalmak ise, emeline ulaşmamak, istediğini elde edememektir. Burada genel geçer bir kural gibi ortaya konan bu prensipten murat hususidir. Zira eğer bir iş farz veya vacipse onları yapmak için ayrıca bir istihareye gerek yoktur. Haram veya mekruh olan işler de onların terki hususunda istihare edilmez. Geriye mubah veya müstahap işler kalıyor. Burada istihare yapmak için işin ille de çok önemli olması şart değildir. Bazen çok küçük bir şey bile çok büyük işlere yol açabilir (Râğib, 2017).

İstişare (استشارة) ise, basiret ve nasihat ehliyle konuyu enine boyuna irdelemektir. Amaç en tutarlı ve sağlıklı görüşü ortaya çıkarmaktır. Müzakere ile nasıl akıllardaki boşluklar kapatılıyorsa, istişare ile de işin doğru kurulması ve sağlıklı istikamete oturması arzu edilmektedir. Akli kâmil olan diğer akıllardan da istifade eder. Akıllı, erdemli insanlarla istişare de bilgi ve tecrübeyi geliştirir ve olgunlaştırır (Munâvî: 1356, 5/442). İmam Şafîi’nin aktardığı şu söz ne de manidardır:

“*Ben hayatta arkadaşlarına Mustafa’dan (sas) daha fazla danışan birini görmedim.*” (Ebû Hureyre).

SONUÇ

İslam ve Müslümanların en temek kaynak ve dayanakları Kur’ân-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye’dir. Bu iki temel kaynaktan beslenmeyen hiçbir düşünce ve görüş İslam ve Müslümanlara mal edilemez. Onlarda açıkça yer alan ifade ve hükümler ise hem İslam’dır hem de Müslümanları bağlar.

İslam’ın getirdiği inanç, düşünce, hukuk sistemleri, değer yargıları ve davranış kalıpları sadece Müslümanlar için değil, tüm insanlar için geçerli kurallardır ve hepsini en iyi ve ahlaki ölçüler içinde himaye eder ve gözetir. İslam’da hukuk ve adalet, ahlak ve ibadet sadece Müslümanların hakkı değildir; her vatandaş bu haklardan sonuna kadar istifade etme hakkına sahiptir.

Kur’ân-ı Kerîm ve Hz. Muhammed (sas) hem müminlerin hem de gayrimüslimlerin ilme ve düşünmeye değer vermelerini tavsiye etmiştir. Buna göre en büyük öğretici Allah’tır. İlmin en büyük kaynağı Yüce Yaratıcıdır. İnsana bilmediğini O öğretmiştir. Onun nazarında bilenlerle bilmeyen bir olmaz. Bilenlerin

Onun katında çok yüksek dereceleri vardır. Gerçekten bilgin olanların kalpleri Allah'a karşı saygı ve gönülden bağlılıkla doludur. Ancak ilmin niteliğini gerçekten kavramayanlar kutsal görevlerine ters hareket ederler. O zaman da ya kitap yüklü merkebe, ya da her halde dilini sarkıtıp duran köpeğe teşbih olunurlar.

İslam, tüm insanların düşünerek hareket etmelerini tavsiye ederken, düşünmeksizin hüküm veya karar vermelerini ise şiddetle tenkit eder. Akıl ve düşünce imkânı olan insan, aklını kullanıp düşünmeden hareket ettiğinde hayvandan daha bayağı bir konuma düşer. İlmin ve düşünmenin en büyük düşmanı cehalet ve zanna dayanmaktır. Zan ile hareket etmek kişiyi hakikatten uzaklaştırır ve onu akıl almaz tutum ve davranışlara sevk eder. Onun için birine körü körüne bağlılık ve enine boyuna düşünmeden hareket etmek insanlık onuruyla bağdaşmaz. Onun değerini düşürür ve onun başına sonu gelmez belalar açar.

KAYNAKÇA

AHMED B. HANBEL (2013-2014), *Musned (En Büyük İlk Hadis Koleksiyonu)*, trc. Hüseyin, Hasan, Zekeriyya Yıldız, Ocak Yay.

ASKERÎ, Ebû Hilâl (2017), *Farklar Sözlüğü*, trc. Veysel Akdoğan, 3. B. İstanbul: İşaret Yay.

BEYHEQÎ, Ebû Bekr Ahmed (1410), *Şuabu'l-İmân*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

BUHÂRÎ, Muhamed b. İsmâ'il (1988), *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, trc. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul: Ötüken Yay.

EBÛ DÂVÛD, Suleyman b. el-Eş'as (2008), *Sünen-i Ebû Dâvûd ve Tercemesi*, trc. İbrahim Koçaslı, İstanbul: Erkam Yay.

FAHRUDDÎN ER-RÂZÎ (2002), *Tefsir-i Kebîr Mefâtihu'l-Gayb*, trc. Heyet, İstanbul: Huzur Yayın Dağıtım.

GAZZÂLÎ, Ebû Ahmed Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut: Dâru'l-Marife.

GÜNEŞ, A. (2014), *Kur'â'da Bütünlük Mucizesi*, 1. B. İstanbul: Etkileşim Yay.

GÜNEŞ, A. (2003), *Kur'an'da İşlevsel Akla Verilen Değer*, 1. B. İstanbul: Ahenk Yay.

HUNKE, S. (1972), *Avrupa'nın Üzerine Doğan İslâm Güneşi*, çev. Servet Sezgin, 1.B. İstanbul: Bedir Yay.

İBN MÂCE (2012), *Sünen-i İbni Mace Terceme ve Şerhi*, trc. Haydar Hatiboğlu, 1. B. İstanbul: Kahraman Neşriyat.

KARADÂVÎ, Y. (1984), *er-Resûl ve'l-İlm*, Dâru's-Sahve.

MALİK B. ENES, *Muvatta' Tercümesi*, trc. Abdulvahhab Öztürk, Kahraman Yay.

MEVDUDÎ (1986), Ebu'l-Alâ, *Tefhimu'l-Kur'ân: Kur'ân'ın Anlam ve Tefsiri*, trc. Muhammed Han Kayani ve diğer. İnsan Yay.

MUKATİL B. SÜLEYMAN (2016), *Kur'ân Terimleri Sözlüğü*, trc. M. Beşir Eryarsoy, 2.B. İstanbul: İşaret Yay.

MUNÂVÎ, A (1356), *Feydu'l-Qadîr Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr*, Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ.

MUNZURÎ (1417), Ebû Muhammed Abdulazîm, *et-Terğîb ve't-Terhîb mine'l-Hadisi Şerîf*, thk. İbrâmîm Şemsuddîn, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

- MUSLİM (2014), *Sahih-i Müslim ve Tercemesi*, trc. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul: İrfan Yay.
- NECATİ, M. O. (2017), *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, 4. B. Ankara: Fecr Yay.
- NECÂTÎ, O. (1993), *el-Qur'ân ve 'İlmu'n-Nefs*, 2. B. Beyrut: Dâru'ş-Şurûq.
- NECÂTÎ, O. (1987), *el-Qur'ân ve 'İlmu'n-Nefs*, 3. B. Beyrut: Dâru'ş-Şurûq.
- NEDİM, Muhamed b. İshâq (2017), *el-Fihrist*, trc. Mehmet Yolcu, Sabri Türkmen, M. Salih Arı ve diğerleri, İstanbul: Çıra Yay.
- NESÂÎ (2005), *Sünen-i Nesai Tercemesi*, trc. Abdullah Parlıyan, 1.B. Konya Kitapçılık.
- NEVEVÎ, Ebû Zekeriyya Yahyâ (1392), *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Muslim b. el-Haccâc*, 2. B. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- RÂĞİB EL-İSFAHÂNÎ (2015), *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*, trc. Abdülbaki Güneş-Mehmet Yolcu, 4. B. İstanbul: Yarm Yay.
- SEYYİD, Mahmud Ahmed (1978), *Mu'cizetu'l-İslam et-Terbeviyye*, Kuveyt: Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye.
- SEZGİN, F. (2008), *İslam'da Bilim ve Teknik I*, Çev. Abdurrahman Aliy, 2. Basım, TÜBA, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- TABERÎ, İbnu Cerîr (2001), *Tefsîru't-Taberî Câmi'u'l-Beyân an Tefsîri Âyi'l-Qur'ân*, thk. Dr. Abdullah b. Muhsin, Dâru Hicr.
- TİRMİZÎ, Ebu 'İsâ Muhammed, *Sünen-i Tirmizî Tercemesi*, haz. Abdullah Parlayan, Konya Kitapçılık.
- ZEMAŞSERÎ, Ebû'l-Qâsim Mahmûd, *el-Fâiq fî Ğarîbi'l-Hadîs*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî – Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm, 2.B. Beyrut: Dâru'l-Marife.